

Наталля ЧАЙКА

ДРУГАСНАЕ ПРЭДЫЦЫРАВАННЕ Ё ЭЛІПТЫЧНЫХ СКАЗАХ

Артыкул прысвечаны аналізу спосабаў фарміравання другаснага прэдыцыравання ў эліптычных канструкцыях. Адсутнасць дзеяслова не дазваляе выражаць прэдыкатыўнасць тыповымі сродкамі. Даследуюцца наступныя спалучэнні семантычных кампанентаў, што выконваюць функцыю другаснага прэдыката: агенс – адрасат, агенс – аб’ект, партатыў – лакатыў, кампазітыў – кваліфікатыў і іншыя. Таксама была звернута ўвага на першасныя і другасныя функцыі семантычных кампанентаў і на магчымасці фарміраваць прэдыкатыўную ацэнку недзеяслоўнымі сродкамі.

Патрабуе вырашэння пытанне аб адносінах прэдыцыравання ў эліптычных сказах. Працы, прысвечаныя праблеме прэдыцыравання [1, 2, 3], звычайна абыходзяць аналіз названых адносін у эліптычных сказах. Выражэнне выказніка нулявым спосабам надае спецыфічны характар адносінам прэдыцыравання ў эліптычных сказах.

У аснове прэдыцыравання – лагічная аперацыя далучэння новай інфармацыі да ўжо вядомай [4]. Адносінны прэдыцыравання ляжаць у аснове актуальнага падзелу паведамлення [5]. Многія даследчыкі (А. Н. Грышкоўская, Т. Ф. Дубоўцава) выказваюць думку аб рашаючай ролі прэдыцыравання ў фарміраванні камунікатыўнай структуры выказвання. Адносінны прэдыцыравання ўдзельнічаюць у пабудове камунікатыўнай адзінкі на аснове прапазіцыі. Прапазіцыі эліптычных сказаў з’яўляюцца патэнцыяльнымі інфармацыйнымі структурамі, на аснове якіх у працэсе прэдыцыравання фарміруюцца камунікатыўна значымыя сінтаксічныя адзінкі.

Аб’ектам даследавання з’яўляюцца спосабы і сродкі фарміравання прэдыцыравання ў эліптычных канструкцыях. Вывучаюцца і кампаненты семантычнай структуры эліптычнага сказа, якія могуць выступаць у ролі прэдыката. Пры даследаванні мы выкарыстоўвалі апісальны метада, таксама прымянялі элементы кампанентнага метаду пры аналізе семантычных кампанентаў.

Эліптычныя канструкцыі з агенсам у ролі прэдыцыруемага кампанента

Асаблівасці арганізацыі эліптычнага сказа дазваляюць любому кампаненту семантычнай структуры быць як прэдыцыруючым, так і прэдыцыруемым. Аднак у беларускай мове часцей сустракаюцца эліптычныя сказы, дзе ў якасці прэдыцыруемага кампанента выступае агенс. Прэдыцыруючым у гэтым выпадку можа быць любы кампанент, аднак найбольш часта адносінны прэдыцыравання звязваюць агенс (Ag) – лакатыў (Loc).

Эліптычныя сказы з такой камбінацыяй кампанентаў складаюць аснову канструкцый з прапазіцыяй сталатнай або дынамічнай лакалізацыі. Лакатыў у функцыі прэдыцыруючага кампанента актуалізуе канечны пункт перамяшчэння суб’екта або месца распаляжэння аб’екта. У эліптычным сказе *А мы – цераз поле і ў лес* (В. Быкаў) агенс прэдыцыруецца дынамічным лакатывам. Сінтаксемы *цераз поле і ў лес* прэдыцыруюць агенс, сумяшчаючы семантычныя функцыі лакатыва і прэдыцыруючага кампанента. Сумяшчэнне названых семантычных функцый на-

зіраецца толькі ў эліптычных сказах, бо дзеяслоў у названых канструкцыях не проста перамяшчаецца ў поле прэдыцыруемага кампанента, што назіраецца ў двухсастаўных сказах пры пераразмеркаванні семантычных функцый, а прапускаецца, і гэтым самым першасная прэдыкацыя нейтралізуецца цалкам.

У эліптычных сказах фармальным сродкам утварэння другаснай прэдыкацыі з’яўляецца пропуск дзеяслова. Пропуск дае магчымасць спалучацца ў пары другаснага прэдыцыравання кампанентам, якія патэнцыяльна (у прапазіцыі) спалучацца не маглі: *Я лепш – на паляванні. Прырода, прастор...* (А. Дзялендзік). Прэдыцыруючы кампанент *на паляванні* выконвае квазіролю лакатыва, фармальна ўказваючы на месца, рэальна абазначае характар дзеяння агенса. Семантыка дзеяння выкарыстанай квазіролі лакатыва спрыяе фарміраванню новай семантычнай функцыі гэтага кампанента і большай ёмістасці выказвання.

Відавочна, што ў эліптычных сказах прэдыцыруючы кампанент і прэдыкат не могуць супадаць. У поўных двухсастаўных сказах суб’ект і прэдыкат могуць супадаць з прэдыцыруемым і прэдыцыруючым кампанентам і могуць не супадаць. У эліптычным сказе падобнае супадзенне не ўяўляецца магчымым: прэдыкат у эліптычных сказах адсутнічае. Супадаць у названых сказах могуць толькі суб’ект (агенс) і прэдыцыруемы кампанент. Прэдыцыруючым кампанентам у аналізуемых сказах можа быць або актанта, або сірканстант. У сказе *Я – на гарышча! – адразу сагнаўшы ўсмішку, сказала Марыя* (В. Быкаў) лакатыў *на гарышча* прэдыцыруе агенс *я*. Прэдыцыруючы кампанент дае ацэнку агенсу паводле месца, указвае на канечны пункт перамяшчэння. Адносінны прэдыцыравання паміж агенсам і лакатывам становяцца магчымымі дзякуючы сінтаксічнаму нуляванню, пры якім ствараюцца спецыфічныя сінтагматычныя ўмовы спалучэння, уласцівыя толькі эліптычнаму сказу.

У эліптычным сказе *Я лепш – на вакзал. Пакуль лаўкі не занялі* (В. Быкаў) прэдыцыраванне фарміруецца на базе першаснай прэдыкацыі – агенса *я* і нулявога дзеяслова са значэннем перамяшчэння. Аднак другаснае прэдыцыраванне з’яўляецца “сэнсавай экспансіяй” для эліптычнага сказа: прэдыцыраванне перамяшчаецца з дзеяслова на лакатыў.

Адносінны прэдыцыравання ў эліптычных сказах характарызуецца адметнасцю. Спецыфічны характар прэдыцыравання ў эліптычным сказе заключаецца ў спалучэнні кампанентаў рознага ўзроўню. У дадзеным выпадку адносінны прэдыцыравання звя-

Наталля Уладзіміраўна Чайка – мовазнаўца. Кандыдат філалагічных навук (1998). Закончыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1994). Дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. Даследуе праблему семантычнай арганізацыі эліптычных канструкцый.

заны агенс (першы актант) і лакатыў (сірканстант): *Сама здабыча – прама ў кішэню* (В. Быкаў). Межы прэдыцыруемага і прэдыцыруючага кампанентаў падзяляюцца ў эліптычных сказах надзвычай выразна. Агенс з факультатыўнымі кампанентамі прэдыцыруецца лакатывам.

У эліптычным сказе ствараюцца ўмовы для перамяшчэння прэдыкатыўнай прыкметы на лакатыў, што дазваляе лакатыву выступаць у пазіцыі дамініруючага прэдыцыруючага кампанента: *Лісіця ўзняўся віхор, і кастрычнік – на двор* (П. Броўка); *Над згадкаю ціша сьшылася – і зноў вятрыска калыша сцяну хмызнякоў. Бяда ж – за дзяўчынкай! Катормы ўжо круг* (Т. Бондар). У прыкладах дамініруючага прэдыкатыўнага ляжыць у аснове фарміравання сэнсавых адносін паміж кампанентамі. Эліптычны сказ, дзякуючы падобнай перастаўцы семантычных акцэнтаў, выконвае камунікатыўнае заданне, абумоўленае адносінамі прэдыцыравання.

Лакатыў у падобных сказах выражае характар адносін паміж агенсам і нулявым дзеясловам. У сказах *Вы – назад* (В. Быкаў); *Клава, – у асець! – гукнуў ён радыстыцы* (В. Быкаў) выражаюцца адносіны дынамічнай лакалізацыі агенса і дамініруючага прэдыцыравання адначасова. Лакатыўная словаформа ў прыведзеных прыкладах утварае рэальную суадноснасць пазіцый агенса і лакатыва.

Адносіны дамініруючага прэдыцыравання ў эліптычных сказах могуць ускладняцца факультатыўнымі семантычнымі кампанентамі, якія могуць уваходзіць як у склад прэдыцыруемага, так і прэдыцыруючага кампанента. Такімі факультатыўнымі кампанентамі могуць быць пазіцыі аб'екта. У сказе *Я твар – убок* (А. Дударэў) аб'ект *твар* адносіцца да прэдыцыруемага комплексу кампанентаў. Прэдыцыруючым у эліптычным сказе з'яўляецца лакатыў *убок*. Такім чынам адбываецца перапамеркаванне семантычных функцый у сказе: першасная акцыянальная прэдыкацыя нейтралізуецца, а рэалізуецца другая – лакатыўная: *Я цябе магу і сілай – у паліцыю. У парадку мабілізацыі* (В. Быкаў). Значыць, на фоне нейтралізаванай (нулявой) патэнцыяльнай прэдыкацыі можа рэалізавацца любая іншая прэдыкацыя ў залежнасці ад камунікатыўнага задання сказа. У сказе *Яны нас – на могілкі* (В. Быкаў) ажыццяўляюцца адносіны дамініруючага прэдыцыравання паміж агенсам і пацыенсам у якасці прэдыцыруемага кампанента і лакатывам у якасці прэдыцыруючага кампанента.

Адносіны прэдыцыравання аб'ект – лакатыў
(Object – Loc)

Эліптычныя сказы са значэннем статальнай лакалізацыі ўжываюцца даволі часта. Гэта тлумачыцца тым, што падобныя эліптычныя сказы ўжо на ўзроўні

прапазіцыі ўтвараюць тыповую сітуацыю. Дзеяслоў са статальным значэннем нулюецца часцей за іншых. Гэта тлумачыцца камунікатыўным заданнем названага эліптычнага сказа – паказаць месца распаляжэння суб'екта або проста ўказаць на яго наяўнасць. Натуральна, што адносіны прэдыцыравання будуць фарміравацца паміж суб'ектам і статальным лакатывам. У сказах *Поле шумнае / за вёскай У імклівых ручаях* (П. Броўка); *Аблога цішыні вакол, абломак месяца / ў аблоках* (Т. Бондар) у якасці прэдыцыруемага кампанента выступаюць сінтаксемы пазіцыі суб'екта – *поле, абломак месяца*, у якасці прэдыцыруючага кампанента выступаюць сінтаксемы пазіцыі статальнага лакатыва – *за вёскай, у аблоках*. Натуральна, такое размеркаванне семантычных функцый спрыяе выконванню асноўнага камунікатыўнага задання гэтага тыпа эліптычных сказаў – укавання на статальную лакалізацыю прадмета.

Лакатыўная прэдыкацыя знаходзіць сваё выражэнне ў эліптычных сказах пры ўмове, што пазіцыя лакатыва знаходзіцца ў абсалютным канцы слова: *А тут – незнаёмая госьця на пыльным старым дыване...* (Т. Бондар); *Зноў той жа сон... і багна, і вада... Я – побач, я люблю* (Р. Баравікова); *Шырокі кузаў роўна з берагамі Насыпаны пахучым цёплым зернем, А я – наверх, на рудым брызенце, Пры мне – куфэрак, мой дарожны скарб* (Н. Гілевіч). Эліптычныя сказы з прапазіцыяй статальнай лакалізацыі могуць быць у форме пытання *Ганна – у вас?* (І. Мележ) або змяшчаць каагенс *Не проста ж госьці ўжо выходзяць, А сват – у хаце з жаніхом!* (Н. Гілевіч), аднак прэдыцыруецца ў такіх сказах лакатыў (1) або лакатыў з каагенсам.

Адносіны прэдыцыравання агенс – квалікатыў
(Ag ø Qual)

Своеасаблівыя адносіны прэдыцыравання ўзнікаюць у эліптычных сказах з сірканстантам спосабу дзеяння ў функцыі прэдыцыруючага кампанента. Элементы прапазіцыі прэдыцыруюцца ў адпаведнасці з камунікатыўнай перспектывай сказа. У канструкцыях *А тут бацько / – няхай адзін* (І. Мележ); *Это ты / цвердо, насаўсім?* (І. Мележ); *Стала цёмна. Маланкі – / навяссю* (Т. Бондар) камунікатыўная перспектыва выстройваецца дзякуючы прэдыцыруючаму кампаненту – сірканстанту спосабу дзеяння. Нейтралізацыя першасных прэдыкатыўных адносін дае магчымасць рэалізавацца іншым адносінам прэдыцыравання – агенс – квалікатыў. Спалучэнне названых кампанентаў у якасці прэдыкатыўнай пары магчыма толькі ў эліптычным сказе, дзе адносіны першаснай прэдыкацыі нейтралізуюцца.

Двухсастаўны поўны сказ таксама не пазбаўлены перамяшчэння прэдыцыруючай пазіцыі з выказніка на сірканстанты або актанты. Аднак розніца заключаецца ў тым, што ў поўным сказе нейтралізацыя адносін першаснага прэдыцыравання адбываецца шляхам перапамеркавання кампанентаў семантычнай структуры паміж тэмай і рэмай выказвання. Калі выказнік уключаецца ў склад тэмы, то натуральна функцыю другаснага прэдыцыравання выконвае кампанент, які нясе асноўную сэнсавую нагрузку і размяшчаецца ў абсалютным канцы слова: *Хлопцы прыехалі / ў вёску* (В. Быкаў). У эліптычных сказах адносіны прэдыцыравання абумоўлены структурай названых адзінак. У названых канструкцыях адносіны прэдыцыравання

прадстаўлены ўжо ў гатовым сфарміраваным выглядзе. Прычым гэтыя адносіны не маюць альтэрнатыўных варыянтаў, паколькі пропуск дзеяслова не дазваляе рэалізаваць адносіны першаснага прэдыцыравання паміж агенсам і прэдыкатам.

Пропуск дзеяслова ў сказах *Удары... Удары... Малітвы – грамчэй* (Т. Бондар); *Дзятва – у россып* (Т. Бондар) стварае ўмовы для функцыянальнага перапамеркавання пазіцый прэдыцыруючых кампанентаў. Прэдыцыруючымі ў названых сказах выступаюць сірканстанты спосабу дзеяння *S Qual*. Перамяшчэнне функцыі прэдыцыравання адбываецца па схеме *Ag / Pr S Qual → Ag ∅ S Qual*.

У склад прэдыцыруючай часткі эліптычнага сказа ўваходзяць і іншыя семантычныя кампаненты. Такім чынам, структура прэдыцыруючай часткі можа пашырацца за кошт сірканстанта месца *S Loc*: *І так надзяржаўнаму смела і горда Трымайся заўсёды – і дома, і ў свеце, Каб шчасце – / гарачаю хваляй да горла...* (Н. Гілевіч). У прыведзеным эліптычным сказе сірканстант месца выконвае факультатывную функцыю ў складзе прэдыцыруючага кампанента, хоць размешчаны ў абсалютным канцы сказа. У дадзеным выпадку сінтаксічная пазіцыя не з'яўляецца вырашаючай пры размеркаванні прэдыкатывных роляў. Ды і метрыкарытмічная арганізацыя верша часам дыктуе расстаноўку і месца прэдыкатывных роляў у эліптычным сказе.

Пашырацца можа і прэдыцыруемы кампанент. У яго склад могуць уваходзіць факультатывныя кампаненты семантычнай структуры. У склад прэдыцыруемага комплексу можа ўваходзіць сірканстант месца (*S Loc*): *Грэх ці не! Сонца ў небе – / аладкай, і зарубкаю – боль на ілбе...* (Р. Баравікова). Калі сталатальны лакатыў у дадзеным сказе ўказвае на месца размяшчэння агенса, прэдыцыруемым кампанентам з'яўляецца сірканстант спосабу дзеяння, то лакатыў перамяшчаецца ў прэдыцыруемы комплекс і становіцца факультатывным.

У склад прэдыцыруемага кампанента можа ўваходзіць і пацыенс: *Яна паслухала, паслухала і чуе – ён яшчэ дома. Дык яна яму / яшчэ злей. Ды знаеш? Венікам, венікам* (А. Макаёнак) – *Ag Pat ∅ S Qual*. Пацыенс яму канкрэтызуе семантыку эліптычнага сказа.

Сірканстант часу (*S Temp*) таксама можа ўваходзіць у склад прэдыцыруемага кампанента. Названы кампанент з'яўляецца факультатывным і ўказвае на час працякання працэсу, выражанага эліпсаваным дзеясловам: *Хай хто-небудзь спачатку / адзін, як бы ў разведку. А пасля другі. Каб не абоім адразу* (В. Быкаў). Сірканстант спосабу дзеяння *адзін* прэдыцыруе агенс і сірканстант часу якаснай характарызацыяй. У сказе квазіролю сірканстанта спосабу дзеяння выконвае лічэбнік, што з'яўляецца даволі частай з'явай.

Сустракаюцца выпадкі, калі ў склад прэдыцыруемага кампанента ўваходзіць граматычны спецыфікатар нульвога дзеяслова. Гэта можа быць мадальны дзеяслоў *Вы можаце / і без чаргі* (М. Матукоўскі) або формаўтваральная часціца *Яны хай / самі на сабе, а мы / самі на сабе* (А. Макаёнак).

Адносіны прэдыцыравання агенс – дэлібератыўны аб'ект (Ag – Del)

У эліптычных сказах у якасці прэдыцыруючага кампанента можа выступаць дэлібератыўны аб'ект (*Del*). Названыя адносіны прэдыцыравання могуць

утварацца толькі ў эліптычных сказах з прапазіцыяй маўленчых працэсаў. Другаснае прэдыцыраванне ў падобных сказах адбываецца на фоне нейтралізаванага першаснага – прэдыката са значэннем маўленчых працэсаў. Аднак сінтаксічная пазіцыя нульвога дзеяслова ўносіць свае карэктывы ў размеркаванні прэдыкатаў: першаснае прэдыцыраванне нейтралізуецца, а другаснае – актуалізуецца: *...Адны / пра з'езд, другія / – пра свабоду* (А. Разанаў). Другаснае прэдыцыраванне ўключае ў названых сказах дэлібератыўны аб'ект.

Сказы са значэннем маўленчых працэсаў увогуле маюць спецыфічную асаблівасць: у іх дэлібератыўны аб'ект уваходзіць у склад прэдыцыруемага кампанента незалежна ад структуры. У поўным сказе ў склад прэдыцыруючага кампанента ўваходзіць дзеяслоў і дэлібератыўны аб'ект. У эліптычным сказе функцыю прэдыцыравання выконвае толькі дэлібератыўны аб'ект: *Даруй, чытач, што аздачыў: Ты на радках маіх прабег, А педагогікі – не ўбачыў: Усё – / пра хлеб, адно / пра хлеб...* (Н. Гілевіч). Адносіны прэдыцыравання паміж агенсам і дэлібератыўным аб'ектам заснаваны на асаблівасцях семантычнай спалучальнасці кампанентаў. У эліптычным сказе *Я гэтага ўжо не лічу. Я толькі / пра сем'і партызан нашага атрада* (А. Макаёнак) адносінамі прэдыцыравання звязваюцца агенс і дэлібератыўны аб'ект. Такое спалучэнне прэдыцыруемага і прэдыцыруючага кампанента з'яўляецца спецыфічнай асаблівасцю эліптычных сказаў. Калі ў двухсастаўным сказе дзеяслоў можа ўваходзіць у склад як прэдыцыруемага, так і прэдыцыруючага кампанента, то ў эліптычным сказе нульвы дзеяслоў нейтралізуецца, і ў адносіны прэдыцыравання ўступаюць кампаненты, спалучэнне якіх з'яўляецца немагчымым у поўным сказе. У сказе *Хіба я / пра гэта?* (А. Дзялендзік) адносіны прэдыцыравання выражаюцца ў дэлібератыўных адносінах паміж агенсам і дэлібератам. Нульванне дзеяслова ў эліптычным сказе дае магчымасць прэдыцыраваць дэлібератыўны аб'ект: *Я – не пра бацьку, хлопцы. Я – пра другое, хлопцы* (Н. Гілевіч). Невыразнасць семантыкі апушчанага дзеяслова робіць прэдыцыраванне больш выразным і семантычна значымым.

Адносіны прэдыцыравання агенс – сірканстант часу (Ag – S Temp)

Адносінамі прэдыцыравання могуць звязвацца агенс і сірканстант часу. Такія адносіны звязваюць названыя кампаненты ў быццёвых сказах. Прэдыцыруючы тэмператыў указвае звычайна на працягласць знаходжання суб'екта ў пэўным месцы. Сказ *А я тут / з самага ранку* (А. Макаёнак) змяшчае сірканстант часу ў якасці прэдыцыруючага кампанента. Нейтралізацыя дзеяслова з быццёвым значэннем перамяшчае лакатыў *тут* у склад прэдыцыруемага кампанента. Сірканстант часу ў эліптычных сказах актуалізуецца надзвычай рэдка. Сам па сабе сірканстант часу не з'яўляецца прапазіцыяна істотным кампанентам, у радзе сірканстантаў тэмпаратыў займае факультатывнае месца. Прапазіцыяна істотны ў дадзеным сказе лакатыў *тут*, які, аднак, уваходзіць у прэдыцыруемы комплекс. Такім чынам, эліптычны сказ – гэта унікальнае структурна-семантычнае ўтварэнне: прапазіцыяную семантыку фарміруюць адны кампаненты – прапазіцыяна істотныя (часцей агенс і лакатыў), прэдыцыруючымі з'яўляюцца іншыя кампаненты (як прапазіцыяна істотныя, так і факультатывныя). Назіраецца несупадзенне прэдыкатыві, прапазіцыі і прэдыцыравання ў эліптычным сказе.

Адносіны прэдыцыравання суб'ект – ідэнтыфікатар (S – Ident)

Сустрэкаюцца ў беларускай мове структурна няпоўныя сказы, прэдыцыруючым кампанентам у якіх выступае ідэнтыфікатар. Прапазіцыя такіх сказаў адносіцца да лагічных, ну і, натуральна, мае свае асаблівасці прэдыцыравання і рэфэрэнцыі. У сказах з такім відам прэдыцыравання эліпсіс праяўляецца толькі на сінтаксічным узроўні, а ідэнтыфікатар мае нерэфэрэнтны характар і ў той жа час з'яўляецца прэдыкатам. У падобных сказах адносіны ідэнтыфікацыі замаскіраваны пад эліптычны сказ. Пропуск у сказе быццам бы ёсць, аднак прапушчанае слова не з'яўляецца семантычна значымым. У сказе *Балююць пань, як раней балявалі, А маці – удавою, а я – сіратой* (З. Бядуля) нерэфэрэнтны характар ідэнтыфікатара патрабуе пэўнай трансфармацыі. Трансфармацыя адбываецца па схеме *удава → удавой* ($N_n - N_p$), *сірата → сіратой* ($N_n - N_p$). Трансфармацыя склону назоўніка вымагае наяўнасці звязчнага дзеяслова, які ў гэтым сказе апушчаны. Аднак сказы з эліпсісам дзеяслова-звязкі з ідэнтыфікуючым прэдыцыраваннем маюць характэрную асаблівасць: у іх семантычны спецыфікатар мае нерэфэрэнтны характар, бо з'яўляецца адначасова і прэдыкатам і прэдыцыруючым кампанентам.

Адносіны ідэнтыфікацыі ў сказах з пропускам часткі выказніка могуць рэалізавацца ў двухкампанентных структурах – агенс і ідэнтыфікатар. Семантычныя кампаненты ў падобных сказах падзяляюцца на аўтаномныя адзінкі (агенс) і прэдыцыруючыя. Сам механізм прэдыцыравання ў падобных поўных сказах ажыццяўляецца за кошт звязчных і мадалных дзеясловаў. Аднак у аналізуемых намі сказах прапускаецца дзеяслоў-звязка, таму механізм прэдыцыравання патрабуе трансфармацыі з мэтай ідэнтыфікацыі: *Мікола – аграном. Пятро – суддзёй у сталіцы* (А. Макаёнак). Нуляванне дзеяслова-звязкі выключае гэты кампанент з прэдыцыруючага комплексу, аднак на адносіны рэфэрэнцыі нуляванне не ўплывае: рэфэрэнтны характар у такіх сказах мае толькі агенс: *Бацька парабкам у пана...* (П. Броўка). Аўтаномныя адзінкі (прэдыцыруемыя кампаненты) маюць рэфэрэнтны характар і выражаюцца звычайна дэйктычнымі моўнымі адзінкамі. Рэфэрэнцыя ў такіх сказах базіруецца на ўказальнай семантычнай функцыі агенса: *Ён церпіць гэту муку. Ён – ва мне* (Т. Бондар); *Я ўвесь – ва ўсім* (Г. Бураўкін). Прэдыцыруючы кампанент у сказах супадае з агрыбутыўнымі прэдыкатамі: *ва ўсім, ва мне*.

Лагічная прапазіцыя ідэнтыфікацыі ў эліптычных сказах можа ўключаць лакатыў. Аднак лакатыў адносіцца, як правіла, да прэдыцыруемага кампанента: *Ухляве наш бацька – акушэрам* (З. Бядуля). Трансфармацыі, якія адбываюцца ў сказах з прапазіцыяй ідэнтыфікацыі, дазваляюць адносіць канструкцыю да няпоўнай у структурным плане, аднак прэдыцыраванне ў іх захоўвае нерэфэрэнтны характар: *І бяссмерце – у дзецях і ў Айчыне* (Т. Бондар); *Бездань – у ім* (Т. Бондар).

Часам сустрэкаюцца сказы, у якіх прэдыцыруючы кампанент мае рэфэрэнтны характар. Гэта адбываецца тады, калі ідэнтыфікатар пераносіцца ў абсалютны пачатак сказа, а агенс – у канец: *Зямля мая – калінавы куток, дзе смаляком распаліць мама грубку, дзе да гэцей памыецца каток, а гасць – не ў хату, гасцяў – галубка* (Т. Бондар). Семантычная мадэль *Ident ø Ag* спрыяе таму, што прэдыцыруючы кампанент набывае рэфэрэнтны характар.

Такім чынам, праведзенае даследаванне дазваляе зрабіць выснову: другаснае прэдыцыраванне ў эліптычных сказах фарміруецца пры дапамозе спалучэння актантаў і сірканстантаў. У фарміраванні іх прымаюць удзел спалучэнні актанта і агенса, суб'екта і лакатыва, агенса і кваліфікатыва, агенса і дэлібератыўнага аб'екта, агенса і сірканстанта часу. Усе названыя спалучэнні ў поўнай меры рэалізуюць функцыю прэдыката пры пропусках у сказе.

Спіс літаратуры

1. **Гришковская, О. П.** Семантические типы пояснительных конструкций: Межвуз. сб. науч. тр. / О. П. Гришковская; под ред. П. А. Леканта. – М., 1991. – С. 79 – 84.
2. **Теньер, Л.** Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М.: Прогресс, 1988. – 256 с.
3. **Мачинева, Л. Ф.** Безобъектное употребление переходных глаголов в эллиптических конструкциях / Л. Ф. Мачинева // Лингвистические исследования: Сб. ст. / Л. Ф. Мачинева; под ред. Н. А. Андреева. – М., 1985. – С. 50 – 61.
4. **Кузьмина, В. В.** Информативная неоднородность неполносоставных высказываний / В. В. Кузьмина // Семантика слова и синтаксической конструкции: Межвуз. сб. науч. тр. / В. В. Кузьмина; под ред. З. Д. Поповой. – Воронеж, 1987. – С. 153 – 161.
5. **Дубовцева, Т. Ф.** Семантизация эллиптических конструкций как условие их функционирования в диалоге / Т. Ф. Дубовцева. – Саратовский ун-т; отв. ред. Л. И. Баранникова. – Саратов, 1988. – 84 с.

Артыкул рэкамендаваны да друку кафедрай беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

СЛОЎНІК ТЭРМІНАЎ

Аб'ект – актант аб'ектнага тыпу, асоба або прадмет, на якіх уздзеічае суб'ект.

Агенс – актант суб'ектыўнага тыпу, асоба, якая актыўна ажыццяўляе сітуацыю. Ступень актыўнасці агенса ў многім залежыць ад характару сітуацыі.

Актант – элемент падзейнай прапазіцыі, які адпавядае дзейнай асобе ў сітуацыі. Актанты аб'яднаны ў тыпы, якія адпавядаюць ролям у ажыццяўленні падзеі і характарызаваны ўнутры тыпу па больш канкрэтных параметрах. Для наймення тыпаў выкарыстаны традыцыйныя найменні *суб'ект, аб'ект, адрасат, інструмент*.

Бенефіцыенс – адрасатны тып актанта, асоба ці калектыў, зацікаўлены ў ажыццяўленні сітуацыі, які мае ў выніку яе ажыццяўлення выгаду або страту.

Інструмент – тып актанта, прадмет, выкарыстанне якога спрыяе ажыццяўленню сітуацыі.

Каагенс – актант суб'ектнага тыпу, асоба, якая знаходзіцца ў адносінах сумеснай дзейнасці, кааперацыі з іншым суб'ектам.

Кампазітыў – змест другога актанта.

Контрагенс – актант суб'ектнага тыпу, асоба, якая знаходзіцца ў непаралельных адносінах з іншым суб'ектам.

Пацыенс – актант аб'ектнага тыпу, асоба, якая знае ўздзеянне суб'екта.

Прылада – актант інструментнага тыпу, прадмет, спецыяльна прызначаны для інструментальнага выкарыстання.